

शरणार्थी उपन्यासमा 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको पुनर्पठन

निलुफर बञ्जरा

banjaraniluphar@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख विनिर्माणको विपठनसँग सम्बन्धित छ। आख्यान कुनै बेला इतिहास जस्तो, कुनै बेला राजनीति जस्तो, कुनै बेला पत्रकारिता जस्तो, कुनै बेला निबन्ध जस्तो, कुनै बेला कथा जस्तो, नाटकजस्तो, समालोचना जस्तो, कविता जस्तो र कुनै बेला संस्मरण जस्तो धेरै जस्तो बन्न जानु विनिर्माण हो। कृष्ण धरावासीको शरणार्थी भित्र सङ्गृहीत 'जयमाया' खण्ड यस्तै विपठनको उदाहरण हो। 'जयमाया' इन्द्रबहादुर राईको 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको पुनर्पठन हो। पात्र, परिवेश, विषयवस्तु, शीर्षक आदि कुरामा पुनर्पठन हुनु विनिर्माण हुनु हो। यिनै उत्तरआधुनिकताको छाता भित्रको विनिर्माण र विनिर्माण भित्रको पनि विपठनलाई लिएर शरणार्थी उपन्यासको जयमाया खण्ड विश्लेषण गरिएको छ।

शब्द कुञ्जी : उत्तरआधुनिक, विनिर्माण, विपठन, पुनर्पठन।

विषयपरिचय

आख्यानकार कृष्ण धरावासीद्वारा लिखित शरणार्थी (२०५६) नेपाली उपन्यासमा एउटा विनिर्माणिक उपन्यास हो। नेपाली साहित्यमा तेस्रो आयामले चर्चित दृष्टिकोणका प्रवर्तकहरूमध्ये एक इन्द्रबहादुर राईको 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको सङ्घर्षशील पात्र जयमायाको प्रयोग गरी लेखिएको उपन्यास हो। विनिर्मित पाठ शरणार्थी उपन्यासका पुनर्लेखक कृष्ण धरावासी हुन्। यस उपन्यास भित्रको 'जयमाया' खण्डलाई 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको विपठन कसरी गरिएको छ भनी विश्लेष्य विषय बनाइएको छ। यस कथाका मुख्य पात्र जयमाया अन्य पात्रहरूमा सुवेदार शिवजीत, सुवेदानी, विक्रम, जयबहादुर, हर्कराम बुढा लगायत केही मानवेतर पात्रहरू कुकुर, गाई, गोरु, जङ्गली जनावर र केही महत्वपूर्ण परिवेशहरू र घटना बाहेक अन्य घटना, पात्र र परिवेशहरू केही मात्रामा पृथक् छन्।

छ, भागमा विभक्त यस 'जयमाया' खण्डमा 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको पुनर्पठनका रूपमा आएको छ। यहाँ 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी'का लेखक इन्द्रबहादुर राईको मृत्यु भएको छ, भने 'जयमाया' आफूमात्र लिखापानी आइपुगीका पाठक कृष्ण धरावासीको उदय भएको छ। शरणार्थी उपन्यासमा आइपुग्दा 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' का पाठक कृष्ण धरावासी शरणार्थी उपन्यासका लेखकका रूपमा रूपान्तरण भएका छन्। विपठन, पुनर्पठन अर्थात् पाठको विनिर्माणीकरण 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथा शरणार्थी उपन्यासमा विधाभञ्जन भएको छ।

उपन्यासमा विधान्तरण, विधाभञ्जन, विधामिश्रण र विधाप्रत्ययन अर्थात् जयमायाको पुनर्लेखनमा परिणत भएको छ। यहाँ उपन्यासका विकथाको उपस्थिति समालोचना, नाटक, निबन्ध र औपन्यासिक उपस्थिति भेट्न सकिन्छ। कुनै पनि सिर्जना मौलिकताको शून्यता हुने हुँदा त्यस कृतिमाथि लेखकीय स्वत्व रहँदैन। सबै चिज परिवर्तन भएभैं कृति सिर्जना पनि एउटा परिवर्तन प्रक्रिया हो। त्यसैले 'जयमाया' उपन्यास पनि 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको परिवर्तित रूप हो। उत्तरआधुनिकतावादको छात्राभित्र रहेको विनिर्माण र त्यसअन्तर्गत रहेको पुनर्पठनीय सैद्धान्तिक अवधारणा प्रयोग गरी शरणार्थी उपन्यासको जयमाया खण्डलाई पुनर्पठन गरिएको छ।

अध्ययन विधि

विनिर्माणले साहित्यिक विधाको अस्तित्वलाई अस्वीकार गर्छ। कुनै पनि लेखन शुद्ध रूपमा कथा, कविता, नाटक, निबन्ध, समालोचना आदि नभएर त्यो विभिन्न विधाहरूको मिश्रण हुन्छ भन्ने यसको मान्यता छ। त्यसैले विनिर्माणवादीहरू लेखनलाई केवल कृतिमात्र भन्दछन्। यसैलाई विधाविनिर्माण वा विधाभञ्जन भनिन्छ। एउटा कृतिको विनिर्माण हुँदा पहिलो लेखको मृत्यु हुन्छ र विकथाहरू संयोजन गर्ने पाठक नै लेखकका रूपमा जन्मन्छ भन्ने मान्यता यसको रहेको छ (एटम, २०६१ : १२३)। विनिर्माणले परम्परित कम, सोच, अवधारण आदिका विपरीत दबिएको किनारामा परेको प्रकट हुन नसकेकोलाई उठाएर युगौंको असन्तुलन हटाई एक प्रकारको सन्तुलन स्थापित गर्ने प्रयत्न गर्दछ (भट्टराई, २०६६ : १५९)। उत्तरआधुनिकता अस्थिरता र अनिश्चिततासँग सम्बद्ध रही विनिर्माण, विपठन र विसंरचनालाई आफ्नो केन्द्रीय आस्था मान्दछ। यसवादअन्तर्गतको विनिर्माणवादको एउटै पठन वा विषयका अनेक विभेद र व्याख्या हुन्छन् भन्ने नयाँ दृष्टिकोण निर्माण गरेको छ। यस नयाँ दृष्टिकोणका निर्माता फ्रान्सेली दार्शनिक ज्याक डेरिडा हुन् (प्रधान, २०६७ : २९०)। आकास, पृथ्वी, पुरुष, स्त्री, तार्किक संवेदनशील पश्चिम, पूर्व, सेतो, कालो, जस्ता कुनै निश्चित विरोध भाषी पदानुक्रमलाई बढी मान्यता दिने परम्परालाई विनिर्माणले उल्ट्याई दिन्छ, वर्षौंदेखिको यस्ता परम्पराले समाजमा स्थापित सत्यको रूपमा कार्य गरेको हुन्छ त्यसैले विनिर्माणले यस्ता पदक्रमको विगठन गरी परम्परित रूपमा सत्य ठानिएको विचारधारा, मान्यतालाई नै भत्काइदिन्छ (उप्रती, २०६८ : १२७)। आधुनिकताले स्वीकारेको पठनसङ्केतित अवधारणका व्यतिरेकमा उत्तरआधुनिकतावादले विपठनसङ्केतित अवधारणतिर झुकाउ राख्दछ। यसका अनुसार पाठको प्रत्येक पाठ विपठन हो। पाठपढ्दा त्यसको प्रतिक्रिया (समालोचना) पनि भइराखेको हुन्छ। एउटा पाठलाई विनिर्माणिक प्रक्रियाअनुसार विपठन गर्दा त्यसबाट अनेक पाठहरू जन्मन्छन्, त्यसकारण सबै पाठहरू पठनसङ्केतित नभएर विपठनसङ्केतित हुन्छन् भन्ने धारणा डेरिडाको छ। यो विनिर्माणसँग सम्बद्ध अवधारण हो (गौतम, २०६६ : २५)। उत्तरआधुनिकताले आधुनिकताको मौलिक स्वरूपवा निर्माणका व्यतिरेकमा विनिर्माण वा विनिर्माणतालाई आत्मसात् गर्छ। यसले पछिल्ला पाठहरूलाई कुनै न कुनै किसिमले पूर्वपाठका विनिर्मित रूपसम्बन्ध छ। यो पाठको विनिर्माण वा भत्काइसँग सम्बद्ध छ। विनिर्माण प्रक्रिया उत्तरआधुनिकतावादको सबैभन्दा ठुलो विशेषता हो (गौतम, २०६६ : २४)।

प्रस्तुत लेख यिनै उत्तरआधुनिकताको छाया भित्रको विनिर्माण र विनिर्माण भित्रको पनि विपठनको मान्यताबाट यस आख्यायनको विश्लेषण गरिएको छ। यो साहित्यको अध्ययनमा आधारित भएकाले गुणात्मक अध्ययन पद्धतिमा आधारित छ। त्यसमा मूलतः पाठविश्लेषणका साथै सन्दर्भपरक विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ।

विश्लेषण

प्रस्तुत लेखमा *शरणार्थी* उपन्यासको जयमाया खण्ड सन् १९९२ सालमा वर्मा, भुटान, तिब्बत आदि ठाउँबाट देश निकाला भएपछि शरणार्थीको रूपमा काँकरभिट्टा आइपुगेको प्रसङ्गबाट सुरु हुन्छ। त्यस अघि नै भुटानबाट नेपाल आउने क्रम जारी नै थियो भने विशेष गरी लोत्सोम्पाहरूलाई विदेशी मानी खेदने कार्यको चर्चा गरिएको छ। पत्रकारको रूपमा प्रवेश गरेर शरणार्थीहरूको समाचार बनाउने क्रममा ६०/६५ वर्षकी जयमायासँग भेट हुनु र वर्माबाट १५ वर्षको उमेरमा आफ्नो देश छाडेर शरणार्थीको रूपमा भोग्नु परेको समस्या र दोस्रो विश्वयुद्धले जन्माएको समस्याको वर्णनबाट सुरु हुन्छ। 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको पात्र, परिवेश, घटना आदिको मिल्दो जुल्दो उपस्थिति पाइन्छ। त्यसको यस खण्डबाट नै पुनर्पठन पाइन्छ जसमा 'जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी' कथाको सन्दर्भसहित पुनर्पठन पाइन्छ। इन्द्रबहादुर राईले प्रयोग गरेका पात्र, परिवेश र घटनालाई कृष्ण धरावासीले गरेको पुनर्पठनलाई यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ।

साक्ष्य १

“दोस्रो विश्वयुद्धको घाउ छातीमा बोकेर सन् १०४५ देखि वर्माबाट खेदिन थालेकी म, आजसम्म आफ्नो देश पुग्न सकेकी छैन । आजसम्म म आफ्नो घर पुगेकी छैन” (पृ .३०)।

प्रस्तुत साक्ष्यमा इन्द्रबहादुर राईले प्रयोग गरेका पात्र जयमाया जसलाई कृष्ण धरावसीले लिखापानी आइपुगेकी जयमायालाई पत्नी: १५ वर्षको उमेरबाट उनले भोगेका सम्पूर्ण पिडाहरूको पुनः स्मरण गराउँदै उपन्यासलाई अगाडि बढाएका छन् । इन्द्रबहादुरको जयमाया र कृष्ण धरावासीको जयमायामा पात्रगत, विषयगत, परिवेशगत आदि पक्षको पुनर्पठन भएको छ ।

भापाको कन्काई माईमा अस्थायी क्याम्प बनाई बसेका शरणार्थीहरूसँगको रिपोर्टिङ गर्ने क्रममा म पात्र वा पत्रकारले जयमायासँग लिएको अन्तरर्वाताबाट धरावासीले जयमाया खण्डको अगाडि बढाएका छन् । यस उपन्यासको सम्पूर्ण खण्ड जयमायामा केन्द्रित हुनु विपठन हो जुन निम्न लिखित छन् :

साक्ष्य २

म एउटा पत्रकार भएको र उनीहरूका दुःखसुखका सबै कुराहरूलाई पत्रिकामा छापने मेरो पेसा भएको कुरा बताएँ । बृद्ध पुरुष कृनातिर ढल्केर दमले धकिरहेका थिए । एकातिर टोलाएरहेको थियो । ती युवती आमाको छेउमा बसेर आफ्नो पोकाहरू खोली भाँडाबटुका निकाल्न लागेकी थिइन । मैले आफ्नो परिचय दिइसकेपछि, तिनले लामो सास तानी एकोहोरो निकैबेरसम्म हेरिरहेर निराशाले भरिएको आवाज बोलिन् । हाम्रा दुःखसुखका कुराहरू के सोध्नुहुन्छ बाबु ! सारा जीवन नै पीडाको घावैघाउले भरिएको छ । कहाँबाट सुरु गर्नु र पीडाको कथा ? (पृ . २९) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा पत्रकार र शरणार्थीहरूको प्रसङ्ग छ । जसमा पत्रकार पूर्वपाठसँगको पुनर्पठन हैन भने जयमाया र कथा वस्तु पूर्वपाठसँग सम्बन्धित छ । पूर्वपाठमा निराशामा समाप्त भएको कथावस्तु पुनर्पाठनमा तिनै प्रमुख पात्रलाई नयाँ गती दिन खोजिएको छ ।

साक्ष्य ३

“मेरा पिता सुवेदार शिवजित राई भन्ने सुन्दैखेरि नै कताकता नाम सुनेजस्तो चिनेजस्तो लागेको थियो । अहिले जयमाया पनि नाम उच्चारण भएपछि मैले आफ्नो धैर्य रोक्नै सकिनँ, सोधेँ- “बजै ! यहाँलाई म एउटा कुरा बिचैमा सोधौँ है ।”

“तपाईंले अघि पिताको नाम सुवेदार शिवजित राई बताउनुभएको थियो, अहिले आफ्नो नाम जयमाया पनि बताउनुभयो । के तपाईं उही ‘आफूमात्र लिखापानी पुग्ने जयमाया’ त हैन ?” “हो म त्यही जयमाया हुँ । त्यही टकाव नदी तर्न नसकी पारि नै छुटेकी जयमाया र टकाव नदी तरेर हराउने सुवेदार शिवजित राईकी छोरी” (पृ. ३४) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा मुख्य पात्र, घटना, परिवेशको विनिर्माणीकरण भएको छ । जसमा सुवेदार शिवजित, जयमाया, लिखापानी, टकाव आदि प्रसङ्गले यस खण्डमा धरावसीले ‘जयमाया’ उपन्यास पुनर्पठन गरेको पाउन सकिन्छ । म पात्रले जयमायालाई “तपाईंको बारेमा मैले कलेजमै पढेको हुँ । वर्माबाट लिखापानी निस्किएसम्म तपाईंले पाएको दुःख कस्तै सबै विवरण साहित्यकार इन्द्रबहादुर राईले उतार्नुभएको छ,” भन्ने प्रसङ्गले पनि यो उपन्यास पूर्ण रूपमा पुनर्पठन गरिएको छ भन्न सकिन्छ ।

यसरी यस खण्डमा जयमाया वर्माबाट लिखापानी आउँदासम्मको प्रसङ्गहरूलाई जयमायाकै माध्यमबाट प्रस्तुत भइरहेको पाइन्छ । यसरी हेर्दा यस उपन्यासमा विधाभञ्जन हुँदा कहिले नाटकीय, कहिले समालोचना, कहिले कथात्मक त कहिले निबन्धात्मक र अनुभूतीजन्य पुनर्पठन पाउन सकिन्छ । यात्राको

क्रममा सुयोगवीर जस्ता पापिष्टले गरेको दुर्व्यवहार, कैयौं नारीहरूले भोग्नु परेको बलत्कारहरू र जयबहादुरले गरेको सहयोगलाई कृष्ण धरावासीले आफ्नो उपन्यासमा बढी महत्व दिएर पुनर्पठन गरेका छन् ।

टकाव आइपुग्दा बर्खा लागेको र टकाव नदी तर्न नसकि थुप्रै केटाकेटी, बुढाबुढी, विरामी रोगीहरूले ज्यान गुमाउनु परेको पिडादायी क्षण र असहज परिस्थितिको सामना गर्नु परेको प्रसङ्ग पूर्वपाठसँग सम्बन्धित पाठ हो जुन यसरी देखाउन सकिन्छ :

टकाव नदी तर्न नसकेर नदी कै किनारा नजिक जङ्गलमा दिन विताउन परेको विवशता थियो खान, लगाउन र बस्नको लागि राम्रो व्यवस्था नभएको असहनीय अवस्था थियो । त्यही क्रममा जयमायाले आफ्नी आमा गुमाउनु परेको अवस्था पूर्वपाठसँग पूर्णपाठन छ । जुन निम्न लिखित प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

साक्ष्य ३

टकाव नदीको वारिपट्टि किनारामा रोगी, भोका, शिथिल, असहाय मानिसहरूको थुप्रो लागेको थियो । कुनै न कुनै मानिस नमरेको, नछोडिएको, विरामी नपरेको कुनै परिवार थिएन । जताततै मानिसका चिहानहरू र दिसापिसावको फोहोरले ठाँउ दुर्गन्धित थियो (पृ . ३९) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा वर्माबाट भाग्ने क्रममा बाटोमा परेको कष्ट प्रस्तुत गरिएको छ । जुन पूर्वपाठको कथावस्तुसँग पूर्णपाठन गरिएको छ । यात्रीहरूले भोग्नु परेको दुःख कष्टलाई जयमायाले भनिरहेकी छे । इन्द्रबहादुर राईले लेखेका कथामा धरावासीले विनिर्माण गरी आख्यानलाई भन रोचक र पठनीय बनाएका छन् ।

साक्ष्य ४

“वातावरण एकदमै निराशाजनक थियो । प्रत्येक दिन मानिसहरू हराउँदै, मर्दै, आत्महत्या गर्दै गइरहेका थिए । हरेक दिन विहान कोही न कोही हराएको हुन्थ्यो र कुनै रूखमा भुन्डिएको भेटिन्थे । कसैले आफ्ना लुगा खोलेर टकाव नदीका किनारका ढुङ्गामा राखी आफू खोलामा फाल हालेर मरेको सन्देश छोडेका हुन्थे । रुवावासी नभएको, शोक नपरेको, चिहान नखनेको कुनै दिन हुन छोड्थ्यो । यात्रीहरूमा बुढाबूढीहरूको भन्दा युवाहरूको सङ्ख्या बढी थियो । लाग्थ्यो बालक र वृद्धहरू धेरै नै यो यात्राका मरिसकेका छन्” (पृ. ४०) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा वर्माबाट भाग्ने क्रममा यात्रामा परेका दुःख कष्टहरूको दर्दलाई प्रस्तुत गरिनु पूर्वपाठको विपठन हो । नेपाली मूल भएका वर्मेली जनताहरूको त्यो दुःख पिडालाई भेल्ल नसकेर खान नपाएर लाउन नपाएर धेरै दुःख खप्न नसकेर केटाकेटी, बुढाबूढी, रोगी विरामीहरूले गरेको आत्महत्या आदि प्रसङ्ग पुनर्पठन हुन् । पूर्वपाठको भन्दा फरक जयबहादुरले जयमायालाई यात्राको क्रममा गरेको सहयोगलाई लिन सकिन्छ । जयबहादुरले वर्माबाट भाग्ने क्रममा भेटेका मानिसलाई जयमायासँग साथ लागेर यात्रालाई सहज बनाउने प्रयत्न गरेका छन् ।

साक्ष्य ५

“दिन निकै उघ्रेको थियो । मलाई बन्दुक र कोट पक्रन दिएर बुवा पानीमा पस्नुभयो । हेर्दाहेर्दै अन्दाज गरेको भन्दा सजिलोसँग बुवा पारि पुग्नुभयो पारि पुगेर जाडो लागेपछि मात्र बुवालाई थाहा भयो उहाँले कत्रो भूल गर्नुभएछ । मतिर आउन भनी उहाँ फेरि पानीमा पस्नुभयो । भेलले हुत्याएर आउनै दिएन हातखुट्टा पूरा चाल्दा पनि खोलाले उहाँलाई तल-तल लगिरहेको थियो” (पृ. ४३) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा जयमायाले वर्माबाट लिखपानीसम्म आइपुग्दा आफ्नो परिवार गुमाउनु परेको पिडा पूर्वपाठको पुनर्पठन हो । आमा गुमाउनु परेको पिडा, बाबाले छोडेर टकाव नदी तर्नु बाल्यकालको अवस्था, वातावरणको प्रतिकूलता पूर्वपाठको पुनर्पठन हो ।

तेस्रो खण्डमा जयमायाको भेट बर्थासँग हुनु र बर्था पनि जयमाया जस्तै आमा बुवा गुमाएकी केटी हुनु । मुखेनीको मृत्युपछि खड्का बुढालाई उपचारमा व्यस्त थिए जयमाया, बर्था र जयबहादुर । टकाव नदी सङ्गिदै गएपछि जयमाया नदी तर्न तयार भई र आफूसँग केहीलाई लिएर नदी पार गरेको प्रसङ्ग यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

साक्ष्य ६

“टकाव नदीको पारिपट्टि बगरमा पुग्नेहरूका अनुहारमा आधाजसो खुसी फर्किसकेको देखिन्थ्यो । मानिसहरू केही फुर्तिला जस्ता पनि थिए । विरामीहरूलाई पनि सन्चो हुँदै आए जस्तो अनुभव हुन थाल्यो- ‘जय तिम्रो मनले जे गर् भन्छ त्यसलाई निर्णय मानेर गर । दोधारमा मानिसलाई बाँच्न धेरै कठिन पर्छ । तिमीलाई पारि जान मन भए जाऊ । हेर पर बगरमा यतैतिर फर्केर अधिदेखि नै बर्था उभिएकी उभिएकै छन् तिनले तिमीलाई नै पखिएकी छन्” (पृ. ४९) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा जयमाया लगायत केही यात्रीहरूले नदीपार गरेको प्रसङ्ग पूर्वपाठसँग नै पुनर्पठन गरिएको छ, भने जयमाया र जयबहादुरको बस्न लागेको प्रेम चाहिँ पूर्वपाठसँग पुनर्पठन छैन । यसै खण्डमा जयमाया २२ दिन हिँडेर लिखापानी पुगेको प्रसङ्ग पूर्वपठन हो ।

टकाव नदी तरेर पारि जाने समयमा जयबहादुरलाई जयमाया छोड्न मन थिएन भने त्यस्तै जयमायाले पनि जयबहादुरलाई विदाई माग्दै एक अर्कामा स्तब्ध भए जुन पूर्वपाठसँग सम्बन्धित छैन तर जयबहादुरले जयमाया लगायत सबैलाई गरेको सहयोग पुनर्पठन हो जुन यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

साक्ष्य ७

“जयमाया तिमी अघि जानेहरूसँग जादै गर । म एक दुई दिनमै बर्था र खड्का बुवालाई विस्तारै लिएर आउछु ।” मलाई संसारै विरानो र मधुरोजस्तो लाग्यो । जयबहादुर यति सजिलै मसँग बिदा माग्लान् भन्ने ठानेकी थिइन् । जयमाया मैले किन तिमीलाई बिदा दिइरहेछु थाहा छैन । पछि हाम्रो भेट कुनै दिन कहीं हुन सक्छ – सक्दैन म भन्न सकिदैन । तर यो महादुःखका घडिमा तिमी र तिम्रो परिवारले मलाई जुन सहयोग र उद्धार गरेको छ त्यो म कहिल्यै विर्सन सकिदैन । जीवनमा तिमी जस्ती सुशील र असल साथी पाउन सक्नुला नसक्नुला तर मैले जति समय तिम्रो सान्निध्यमा बिताएँ मलाई बाँच्न ठुलो मदत मिलेको छ (पृ . ४६) ।

प्रस्तुत साक्ष्यमा जयमाया र जयबहादुरको प्रेम रहेछ भन्न सकिन्छ । पूर्वपाठमा यसरी खुलेर प्रस्तुत गरेको छैन भने धरावासीले जीवनलाई निराशाबाट माथि उठ्न सहयोग गरेको छ । जसलाई पुनर्पठन भन्न सकिन्छ । यसरी पूर्वपाठबाट पुनर्पठन गरिएको छ ।

जयमायाले एकाग्र भएर कथा सुनाइरहेको प्रसङ्ग र लिखापानी पुगेपछि सबै यात्रुहरूले अघि बितेका सबै दुःखहरू भुलेभै गरे । उनीहरू खुसी भए, रमाए । बाँचिएको अनुभूति गरे । व्यथा र पीडाले रुन विर्सिसकेका थिए भने जयमायामा बाबा भेट्ने आशा अझै मेटिएको थिएन भन्ने प्रसङ्गको पुनर्पठन तल प्रस्तुत गरिएको छ :

साक्ष्य ८

“मलाई भने अझै पनि बाबासँग भेट होला कि भन्ने आशा मनमा छँदै थियो । विस्तारै त्यो भरोसा पनि समाप्त हुँदै गयो । साथमा बोकेको भारीमा अब थोत्रा लुगाफाटा र थोरै भाँडाकुडाहरू थिए । आउने

बेलामा “जङ्गलमा काम लाग्ला तिमि नै राख” भनी बाबाको बन्दुक र गोली पनि जयबहादुरलाई नै छोडेर आएको थिएँ। बाटाभरि पैसाको खाँचो परेको थिएन। बाबाले लुकाई बोकेको पैसा कोटको भित्री गोजीमा रहेछ। त्यसलाई मैले जतनका साथ लुकाएर राखेकी थिएँ। त्यही पैसाको भरले जयबहादुरसँग जीवन बिताउन सकिएला भन्ने लागेको थियो तर त्यो पूरा भएन” (पृ. ५०)।

प्रस्तुत साक्ष्यमा बाबाले कोट, बन्दुक छोडेर जानु पूर्वपाठको पुनर्पठनको पुनर्पठन हो भने जयबहादुरसँग विवाह गरेर बस्ने इच्छा पुनर्पठन होइन। इन्द्रबहादुर राईले जयबहादुरलाई छोटो दृश्यमा ल्याएका थिए भने धरावासीले जयमाया र जयबहादुरको प्रेम सम्बन्धसम्म पुऱ्याएका छन्। यी दुवै पात्र पूर्वपाठका पुनर्पठन हुन्।

बाबाले हाम्रो पुर्खाको थलो भोजपुर हो भन्नु, भोजपुर पुग्ने सङ्कल्प गर्नु तर जान नसक्नु, भोजपुर जान हिँडेकी जयमाया आसाम पुग्नु, आसामको रेलस्टेनबाट लगेर लीलबहादुर क्षत्री, प्रेमबहादुर सुवेदीहरूले उद्धार गर्नु, गुवाहटीमा नेपाली दाजु भाइहरूले माया तथा सहारा दिएको प्रसङ्ग पूर्वपाठसँग पुनर्पठन छैन। गुवाहटीबाट सिक्किम दार्जलिङ पुग्नु। त्यहाँ पुगेर तिब्बती शरणार्थीलाई भेट्नु र तिनसँग आफ्नो दुःखको कुरा सुन्नु र सुनाउनु चन्द्रप्रकाश सोनाम, नोयो सुरवीर आदि पात्रहरू पुनर्पठित पागसँग सम्बन्धित छैन। अन्त्यमा जयमायाले जयबहादुर भुटान गएको छ भन्ने थाहा पाएर उनलाई पछ्याउँदै भुटान जाने निर्णय गर्नु पूर्वपाठको पुनर्पठन होइन।

निष्कर्ष

प्रस्तुत लेखको आख्यानकार कृष्ण धरावासीले इन्द्रबहादुर राईको ‘जयमाया आफूमात्र लिखापानी आइपुगी’ कथाको मुख्य पात्र जयमायालाई ऐतिहासिक रूपमा लिई नवीन ढङ्गले घरजम गर्ने स्थितिसम्म पुऱ्याएका छन्। राईले निरासामा टुङ्गिएको कथालाई धरावासीले जयमायामा उत्साह थपेको पाउन सकिन्छ। धरावासीले युद्धले थिलथिलो भएको मनलाई जोडि बाँधेर पुनर्जीवनको सफल यात्रातिर मोड्ने काम गरेका छन्। विसङ्गतितर पुगेको मनलाई आशावादीतिर लगेर सफल पार्नु धरावासीको लिला लेखन हो। विनिर्माणले समय सापेक्ष विषयवस्तु विश्लेषण गर्ने शक्ति प्रदान गरेको हुन्छ। उपन्यासको भूमि वर्माबाट सुरु भएर भारत, नेपाल, भुटान र तिब्बतसम्म फैलिएको छ। पाँचै देशका राजनैतिक समस्याहरूको पनि उपन्यासमा उल्लेख भएको छ। दोस्रो विश्वयुद्धमा जापानले वर्मामाथि आक्रमण गरेपछि वर्मामा उत्पन्न भएको आन्तरिक तथा बाह्य आक्रमणका कारण भाग्न विवश भएका नेपालीहरूको दशाको वर्णन जयमाया खण्डमा छ। यसरी राईले लेखेका कथालाई न्याय दिएर पात्र, परिवेश, घटना, विषयवस्तुको सही प्रयोग लिखापानी आइपुगी कथाको पुनर्पठन हो।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अर्याल, भैरव (२०७३). सम्पा.तेस्रो संस्क, *साभा कथा*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
 उप्रेती, सन्जीव (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा*, काठमाडौं : अक्षर क्रियसन्स।
 एटम, नेत्र (२०६९). समालोचनाको स्वरूप, ललितपुर, साभा प्रकाशन।
 गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६६). *नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना*, काठमाडौं : ओरिन्टल पब्लिकेसन हाउस।
 धरावासी, कृष्ण (२०७७). छैटौँ संस्क, *शरणार्थी*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
 प्रधान, प्रताप (२०६७). ‘उत्तरआधुनिकतावाद र लिला लेखन’ *भृकुटी उत्तरआधुनिकताविशेषाङ्क*, काठमाडौं : भृकुटी एकेडमिक पब्लिकेसन प्रा.लि.।
 भट्टराई, गोविन्दराज (२०६६). *उत्तरआधुनिक ऐना*, दोस्रो सं, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार।